

NEDIM ČIRIĆ

Uloga i izazovi vjeronauke u razvoju moralnih vrijednosti mladih

Nedim Čirić

docent, Islamski pedagoški
fakultet Univerziteta u Bihaću
nedim.ciric@ipf.unbi.ba

Originalni naučni rad

Primljeno: 15. 12. 2022.
Prihvaćeno: 18. 07. 2023.

Ključne riječi

odgoj, nastava, vjeronauka,
moralne vrijednosti

Sažetak

Rad tematizira pitanje uloge i izazova vjeronauke u razvoju moralnih vrijednosti mladih. U radu se daje pregled rezultata istraživanja u kojem je korištena kombinacija kvalitativne i kvantitativne metodologije, analitičko-deskriptivna metoda, servej metod kao varijanta analitičko-deskriptivne metode, te postupci analize sadržaja i anketiranje. Kroz istraživanje su ispitivani stavovi adolescenata na području Unsko-sanskog kantona o značaju vjeronauke u razvoju moralnih vrijednosti. Rezultati istraživanja ukazuju da filozofija kvalitete islamskog odgoja i obrazovanja je neraskidiva od kvalitete porodičnog i školskog odgoja, a koji čine temeljne odrednice u razvoju moralnih vrijednosti mladih kao i ukupne kvalitete čovjekovog života.

The Role and Challenges of Religious Education in the Development of Moral Values in Youth

دور وتحديات التربية الدينية في تطوير القيم الأخلاقية عند الشباب

Keywords:

education, teaching, religious education, moral values

الكلمات المفتاحية:

التربية، التدريس، التربية الدينية، القيم الأخلاقية

352

Abstract:

The paper addresses the question of the role and challenges of religious education in the development of moral values in youth. It provides an overview of the research findings. The research was based on a combination of qualitative and quantitative methodologies, the analytical-descriptive method, the survey method as a variant of the analytical-descriptive method, as well as content analysis procedures and surveys. The research examined the attitudes of adolescents in the Una-Sana Canton regarding the importance of religious education in the development of moral values. The research results indicate that the quality of Islamic upbringing and education is inseparable from the quality of family and school upbringing, which are fundamental determinants in the development of moral values in youth and the overall quality of human life.

الملخص:

يهتمّ هذا البحث بدور وتحديات التربية الدينية في تطوير القيم الأخلاقية عند الشباب. ويقدم في البحث عرض نتائج الدراسة التي أُستخدم فيها مزج المنهجية الكيفية والكمية، والمنهج التحليلي – الوصفي، ومنهج *servej* كنوع من المنهج التحليلي – الوصفي، وأعمال تحليل المضمون والمقابلة. وتمت في البحث دراسة مواقف المراهقين في منطقة كانتون بيهاتش من أهمية التربية الدينية في تطوير القيم الأخلاقية. وتشير نتائج الدراسة إلى أن فلسفة جودة التربية والتعليم الإسلاميين غير منفصلة عن جودة التربية الأسرية والمدرسية التي تمثل صفة أساسية في تطوير القيم الأخلاقية عند الشباب وكذلك القيم الكلية لحياة الإنسان.

Didaktičko-metodička determinacija nastave islamske vjeronauke

U definiranju nastavnog procesa, Bakovljević (1998, str. 6) naglašava da se on ostvaruje pod (neposrednim ili posrednim) rukovodstvom profesora, po unaprijed utvrđenim, nastavnim planovima i programima. Dakle, kada govorimo i o nastavi islamske vjeronauke, važno je napomenuti da je riječ o sistemski organizovanom i cilju usmjerenom, svrhovitom odgojno-obrazovnom procesu. Prema Jelaviću (1998, str. 20) nastava je "pojavni oblik organiziranog učenja kojemu je cilj odgoj i obrazovanje njenih sudionika". Svaki nastavni proces predstavlja determinaciju odgojno-obrazovnih uticaja. Čatić i Pehlić (2004) ističu da je cilj metodike nastave islamske vjeronauke da prati i proučava zakonitosti i kategorije odgojno-obrazovnog rada u islamskom vjerskom odgojno-obrazovnom području. Dakle, nastava islamske vjeronauke je orijentisana na islam kao izvor vrijednosti s jedne strane i odgojnim vrijednostima islama koji se nalaze u područja duhovnog dobra s druge strane. Odgojne vrijednosti islama, su orijentacija u osmišljavanju puteva odgajanja u dostizanju odgojne svrhe. Svaka rasprava da je odgoj vrijednosno neutralan proces postaje besmislena, jer se ostvarivanje odgojne svrhe i ciljeva postiže isključivo uz pomoć autentičnih vrijednosti koje se crpe iz određene norme.

Vrijednosnu dimenziju u procesu odgajanja i obrazovanja (kao formiranja i izgradnje) ličnosti čovjeka podupire pedagoški aksiologija čija je osnovna zadaća da pedagogizira svako sredstvo odgoja, koje će doprinijeti izgradnji vrijednosnih dimenzija ličnosti pojedinca.

Gudjons i sur. (1994) ističu da savremeni didaktički teoretičari (Shulz, Winkel, Cube i dr.) ukazuju na značajnost obrazovne tehnologije (medija) kao bitnog faktora savremene nastave. Međutim, uticaj obrazovne tehnologije potvrđuje tezu da opći smisao, svrhu i funkciju nastavnog procesa treba zasnivati na stvaranju prihvatljivih materijalno-tehničkih, kulturoloških i socijalnih mogućnosti za što lakšu i uspješniju

samoaktualizaciju pojedinca, odnosno za lakše obogaćivanje ljudske prirode u odgojno obrazovnom procesu kroz nastavu.

Musić (2009, str. 19) naglašava da se organiziranje nastavnog procesa, osmišljavanje, pripremanje i planiranje definira kao “projektiranje, modeliranje i strukturiranje nastave s posebnim akcentom na prostorne uslove, opremu, vrijeme, nosioce aktivnosti, programske sadržaje, aktivnosti, ciljeve i zadatke koje treba ostvariti”. Dakle, značenje odgoja i obrazovanja u nastavi najčešće podrazumijeva proces izgradnje, formiranja i usklađivanja djetetove autentične prirode, koja nastaje iz direktne ili indirektno kreativnosti kroz interakcijske veze u različitim socijalnim formama i kulturološkom ambijentu poučavanja. Međutim, Omerović (2016, str. 69) ističe da nastava kao odgojno-obrazovni proces ima svoj tok, kretanje, trajanje, zakonitost i materijalno-tehničku zasnovanost. Uspješno organizovati i voditi nastavni proces može samo onaj ko temeljno vlada stručnim kompetencijama iz određenog područja nauke, kao i onaj koji je obogaćen pedagoškim i didaktičko-metodičkim kompetencijama i nastavnim umijećima. Vilotijević (2001) podsjeća da je uspješno izvođenje nastavnog procesa, uvjetovano temeljitim poznavanjem strukturnih elemenata nastave i međusobnih funkcionalnih odnosa i povezanosti. Temeljito poznavanje islama kao područja struke, predstavlja bazičnu odrednicu za razvijanje stručnih kompetencija u području islamske teologije s jedne strane, kao i pedagoških i didaktičko-metodičkih kompetencija i nastavnih umijeća za uspješan odgojno-obrazovni i nastavni rad s druge strane. Bez poznavanja didaktičko-metodičke strukture, te odnosa između faktora u nastavnom procesu, nije moguće govoriti o postojanju smislenih indikatora koji će moći potkrijepiti ostvarenost osnovne misije i funkcije nastavnog procesa.

S obzirom da se izvorna stvarnost (sadržaji učenja) u nastavi vjeronauke često crpe iz kur’anskih i hadiskih interpretacija, kreativnost upotpunjuje izgradnju tjelesnog, društvenog, intelektualnog i duhovnog identiteta, na način prikladan ličnoj

autonomnoj ljudskoj prirodi. S tim u vezi, svakodnevne društvene promjene signaliziraju na važnost moralnog postupanja, pa je nužno postaviti nekoliko važnih pitanja koja bi trebala biti smjernice kod izrade strategije razvoja islamskog obrazovanja u Bosni i Hercegovini s obzirom na odgojne ciljeve.

---

1. Kakvo dijete očekujemo (s kojim kompetencijama) nakon završenog formalnog obrazovanja?
2. Kojim vrijednostima smo orijentirani kao zajednica, škola, porodica i pojedinac?
3. Koje odgojno-obrazovne ishode očekujemo i kakve smo ciljeve obrazovanja definirali?
4. Da li su nastavnici (vjeroučitelji) kao profesionalna zajednica, dogovorili šta se tačno očekuje od djece i mladih nakon izučavanja nastavnog predmeta vjeronauka?
5. Šta roditelji očekuju od islamskog obrazovanja kroz rad vjeroučitelja, škole, Islamske zajednice i sl.?
6. Jesu li jasna očekivanja svih faktora odgojno-obrazovnog procesa koji ga čine?

Tabela 1. *Smjernice za izradu strategije razvoja islamskog obrazovanja u BiH*

Adolescencija i moralni razvoj

Prema Piagetu (Berk, 2007), mladi oko 12. godine ulaze u stadij formalnih operacija u kojem razvijaju sposobnost apstraktnog, znanstvenog mišljenja. Razvoj formalnih operacija vodi do dramatičnih revizija u načinu na koji adolescenti vide sebe, druge i svijet općenito. Koristeći svoje nove kognitivne mogućnosti, oni postaju svadljivi, idealistični i kritični. Sposobnost razmišljanja o vlastitim mislima u kombinaciji s tjelesnim i psihološkim promjenama kroz koje prolaze, znači da oni počinju više razmišljati o sebi, te se pojavljuju i dvije iskrivljene slike odnosa između sebe i drugih: zamišljena publika i osobna bajka.

Tokom adolescencije kognitivne promjene transformiraju gledište mlade osobe na sebe u složeniju, dobro organiziranu sliku o sebi. Promjene u pojmu o sebi i samopoštovanju, pripremaju teren za razvoj jedinstvenog osobnog identiteta. Erikson (prema Šehović, 2007) u svojim fazama psihosocijalnog

razvoja, u periodu od 12. do 19. godine smješta psihološku krizu identitet naspram zbunjenosti uloge. Ako adolescenti ne riješe ovu krizu, tada im je osjećaj osobnosti nestabilan i ugrožen, razvija se difuzija identiteta ili zbunjenost i fanatizam. Premda mnogi mladi ljudi kroz adolescenciju prolaze s malo teškoća, ipak se neki susreću sa velikim poremećajima u razvoju, kao što su prerano roditeljstvo, zloupotreba psihoaktivnih supstanci, neuspjeh u školi i sl. (Berk, 2007).

Za vrijeme moralnog razvoja, prema Szentartoni (1978) događaju se promjene u načinu razmišljanja, osjećanja i ponašanja u vezi s pravilima koja nam određuju koja su to prikladna i ispravna ponašanja u određenoj situaciji te promjene povezane s regulacijom vlastitog dobrog i lošeg ponašanja u odnosu prema drugima. Sve vrste promjena koje se događaju tokom moralnog razvoja pojedinca, prate i različite vrste prijetnji ukupnom moralnom životu djece, naročito onih koje se kao savremene “vrijednosti” nameću i propagiraju na društvenim mrežama i u medijima. Međutim, taj uticaj se ne može u potpunosti kontrolirati zbog različitih faktora iz obitelji, vrtića, škole ili zajednice, pa je upravo u tom kontekstu bitan moralni odgoj.

Jukić (2013, str. 414) ističe da je temeljni cilj moralnog odgoja formiranje pojedinca kao moralnog subjekta koji misli, osjeća (emocionalno je vezan uz moralne spoznaje) i djeluje u skladu sa zahtjevima društvenoga morala, a koji će jasno razlikovati dobro od zla. Razmatrajući teorije moralnog odgoja, treba naglasiti važnost povezivanja između različitih elemenata u teorijama moralnog odgoja, a koji su potrebni da dijete izraste u osobu koja će se voditi moralnim načelima, ispravnim moralnim uvjerenjima i moralnim djelovanjem.

Prema Kohlbergovoj teoriji moralnog razvoja, društva određuju uobičajene obrasce koji sačinjavaju opći društveni život vršnjačkih skupina, obitelji, kao i donošenje odluka i saradnja. Prema Pennington (2008) Kohlberg je utemeljio ideju da se moralni razvoj može učinkovito uključiti u društvo putem moralnog zaključivanja, razvijajući šest stupnjeva moralnog razvoja

na tri različite razine etičkog ponašanja u društvu. Prema Kohlbergovoj teoriji, tri razine moralnog rasuđivanja uključuju predkonvencionalnu razinu (faza heteronomna moralnost i faza Individualnost i instrumentalnost), konvencionalnu razinu (faza prilagođavanje drugima, i faza red i zakon) i postkonvencionalnu razinu (faza društveni ugovor i faza univerzalna etička prava tj. filozofska sfera).

Moralni odgoj i islamska paradigma izgradnje konfesionalnog identiteta

357

NEDIM ČIRIĆ

U odnosu na Kohlbergovu teoriju moralnog razvoja, odgoj i obrazovanje za vrijednosti (gdje pripada i islamski odgoj i obrazovanje) treba organizirati kao dinamičan proces koji će biti izazov za lične, ali i stalne društvene promjene. Pickren i sur. (2011) ističu da Kohlberg očekuje od odgajatelja da za cilj svog djelovanja osiguraju uvjete koji omogućavaju prirodan napredak dječijeg moralnog prosuđivanja, pružajući etički bogata i stimulativna obrazovna iskustva. Dakle, moralni odgoj treba objedinjavati obrazovne i odgojno-vrijednosne komponente, čije vrijednosne norme nadilaze prostorne, kulturne i vremenske granice, a kakve upravo i jesu islamske. Jukić (2013) ističe da bi moralni odgoj trebao biti usmjeren na izgrađivanje i oblikovanje onih komponenti i osobnosti koje će pojedinca učiniti dobrom osobom. Međutim, za ishod “učiniti pojedinca dobrom osobom”, potrebne su vrijednosti, pa bi i osnovni fokus moralnog odgoja trebao da se temelji na osjećajnoj i voljnoj dimenziji pojedinca. Kvalitetni odgojni ishodi islamskog odgoja se manifestiraju u vidu podsticanja na izgradnju poštenja, iskrenosti, pravednosti i općenito humanom djelovanju i življenju. Odgojem usmjerenim ka vrijednostima možemo očuvati osjećaj humanosti i empatiju, kao i potaknuti osjećaj altruizma, što je osnovna paradigma islamskog odgoja. Moralni izazovi savremenog društva zahtijevaju temeljnu promjenu odgojne i obrazovne paradigme vrijednosti, kako bi orijentacija odgojnih

postupaka okosnicu činila na ljudskoj jednakosti, pravdi, poštenju i istini, a što je bez islamskih normi i vrijednosti nemoguće.

S obzirom da su temeljne pretpostavke religijskog odgoja oblikovanje, tj. modelovanje čovjeka vrijednosnim dimenzijama, religijski odgoj treba pomoći mladim ljudima da organizovano osmišljavaju svoj život, da stvore prostor za ostvarivanje vlastite ličnosti, koja će biti u stanju slobodno prihvatati i odbacivati različite izazove savremenog doba, a shodno svedremenjskim normama koje se temelje u islamskoj paradigmi življenja.

U tom kontekstu, Ćatić i Stevanović (2003) su kroz savremenu pedagogiju odgoj definirali kao očovječenje čovjeka sa svim njegovim potencijalima i pri tom ističe pet temeljnih odgojnih područja: tjelesni, intelektualni, moralni, estetski i radni. Moral djeteta započinje sa izgradnjom u obiteljskom okruženju, gdje su roditelji odgovarajući uzor iz kojeg dijete crpi model za formiranje dobrog ponašanja (klasičan primjer učenja po modelu). Moralna konstrukcija odgoja ne znači zapamtiti formulu dobrog i lošeg, jer moral nije formula koja se “uči napamet”, već mora biti produkt iskustvenog učenja.

Metodologija rada

Problem ovog istraživanja bio je utvrditi kako adolescenti percipiraju status vjeronauke kao nastavnog predmeta u obrazovnom sistemu USK-a s obzirom na razvoj moralnih vrijednosti kod mladih. Cilj rada bio je ispitati stavove adolescenata na području Unsko-sanskog kantona o ulogama i značaju vjeronauke u razvoju moralnih vrijednosti kod mladih Unsko-sanskog kantona. U radu se pošlo od pretpostavke da su stavovi adolescenata o značaju islamske vjeronauke u razvoju moralnih vrijednosti pozitivni, te da postoji statistički značajna razlika između stavova adolescenata o značaju i ulogama predmeta islamske vjeronauke u razvoju moralnih vrijednosti s obzirom na spol ispitanika. Istraživanje je trajalo 3 godine, provedeno je u uvjetima pandemije COVID – 19, online anketiranjem od oktobra 2019. do decembra 2021. godine na prigodnom uzorku od 298

studentata na Univerzitetu u Bihaću, starosne dobi od 19 do 25 godina, odnosno na 25,5% muških i 74,5% ženskih ispitanika. Napominjemo da su u populaciji istraživanja, na fakultetima u većoj mjeri anketiranjem obuhvaćene djevojke u odnosu na mladiće. Za potrebe istraživanja konstruiran je poseban anketni upitnik, a u radu je korištena analičko-deskriptivna metoda, servej metoda, metoda analize sadržaja, postupak anketiranja i instrument anketni upitnik.

Rezultati istraživanja i diskusija

Istražujući odgojno-obrazovne vrijednosti (solidarnost, odgovornost, poštovanje, zdravlje, znanje, identitet, poduzetnost) koji se stiču kroz izučavanje sadržaja na nastavnom predmetu islamska vjeronauka, na osnovu procjene adolescenata došlo se do sljedećih rezultata:

Spol	Identitet	Solidarnost	Poštovanje	Znanje	Ukupno	
Muški	f	47	4	24	1	76
	%	61.8%	5.3%	31.6%	1.3%	100.0%
Ženski	f	90	13	113	5	221
	%	40.7%	5.9%	51.1%	2.3%	100.0%
Ukupno	f	137	17	137	6	297
	%	46.1%	5.7%	46.1%	2.0%	100.0%

Tabela 2. *Odgojno-obrazovne vrijednosti*

Identitet je najdominantnija odgojno-obrazovna vrijednost koja se izučava kroz sadržaj islamske vjeronauke na osnovu procjene adolescenata, dok je poštovanje najdominantnija odgojno-obrazovna vrijednost koja se izučava kroz sadržaj islamske vjeronauke iz procjene adolescentica. Tokić Zec (2022) ističe da su vrijednosti usmjeravajuća načela koja se primarno usvajaju u obiteljskom okruženju u odnosu sa roditeljima. Međutim, nastava kao proces sadrži odgoj kao vrijednosnu kategoriju u kojoj

se usvajaju i odgojne vrijednosti. Bit vrijednosti nije biti u vremenu, biti u prostoru ili biti na način učinkovitog djelovanja, već je bit vrijednosti “važiti”, “vrijediti”, “valjati”, tako, da nagovara (obavezuje) čovjeka uvijek i svugdje. Cifrić (2012) naglašava da su vrijednosti sredstva za postizanje ciljeva i da nemaju smisao u sebi nego ga dobivaju po izvanjskoj svrsi odnosno da se kroz iste izražavaju društveni odnosi.

Kada je riječ o područjima moralnosti kod adolescenata, nastojalo se istražiti koje područje moralnosti (moralno znanje, moralna uvjerenja i stavovi, moralno ponašanje) se najviše potencira kroz izučavanje sadržaja na nastavnom predmetu islamska vjeronauka, te se na osnovu procjene adolescenata došlo se do sljedećih rezultata:

Spol		I	II	III	Ukupno
Muški	f	7	47	7	61
	%	11.5%	77.0%	11.5%	100.0%
Ženski	f	55	83	14	152
	%	36.2%	54.6%	9.2%	100.0%
Ukupno	f	62	130	21	213
	%	29.1%	61.0%	9.9%	100.0%

I Moralno znanje, II Moralna uvjerenja i stavovi, III Moralno ponašanje

Tabela 3. Područja moralnosti

Vrijednost hi kvadrat testa (14.817^a) ukazuje na činjenicu da postoji statistički značajna razlika (značajnost .005) u procjeni adolescenata s obzirom na područja moralnosti. Razvijanje moralnih uvjerenja i stavova su najznačajnije područje moralnosti koje adolescenti i adolescentice procjenjuju kao segment koji dominira kroz izučavanje sadržaja islamske vjeronauke.

Moralni odgoj kao i sva ostala odgojna područja ima tri komponente: racionalnu, emocionalnu i voljnu. Vukasović (1991) iznosi tri etape moralnog odgoja: moralno znanje,

moralna uvjerenja i stavovi, i kao produkt moralnih uvjerenja i stavova izvodi moralno ponašanje. Moralno znanje u koje spadaju poznavanje i učenje moralnih načela, normi, pravila i kriterija su dio racionalne komponente. Pojedinaac može poznavati sve navedeno, a opet ne djelovati u skladu s time, iz čega slijedi da moralna spoznaja ne uvjetuje uvijek moralno ponašanje, ali jeste prva stepenica ka moralnom ponašanju. Bitna sastavnica moralnog odgoja je emocionalna komponenta, za izgrađivanje vlastitih moralnih stavova i uvjerenja prema svijetu. Internalizacijom i izgrađivanjem moralnih vrijednosti, pojedinac se vodi njima u svome djelovanju, no kako bi bio dosljedan trebaju ga krasiti snaga volje “principijelnost, odlučnost, upornost, dosljednost, moralna odgovornost” Vuksaović (1991).

Kada je riječ o metodičkom pristupu nastavnika u odgoju i obrazovanju za vrijednost, nastojalo se istražiti koji je metodički pristup dominantniji i došlo se do sljedećih rezultata:

Spol	Neizravni (deskriptivni) kognitivno razvojni		Ukupno	
	Izravni (preskriptivni)			
Muški	f	65	11	76
	%	85.5%	14.5%	100.0%
Ženski	f	185	36	221
	%	83.7%	16.3%	100.0%
Ukupno	f	250	47	297
	%	84.2%	15.8%	100.0%

Tabela 4. Dominantni pristupi u odgoju i obrazovanju za vrijednost

Vrijednost hi kvadrat testa (14.441^a) ukazuje na činjenicu da postoji statistički značajna razlika (.000 značajnost) u procjeni adolescenata s obzirom na dominantnost pristupa u odgoju i obrazovanju za vrijednost, odnosno veći broj adolescenata

naglašava da su dominantni izravni pristupi u odgoju i obrazovanju za vrijednost.

Razlikuju se dva pristupa *izravni (preskriptivni)* koji se poistovjećuje s odgojem karaktera jer se zasniva na učenju temeljnih moralnih vrijednosti i ljudskih vrlina, te *neizravni (deskriptivni) kognitivno razvojni* čiji je fokus na razvoj kritičkog i kreativnog mišljenja, omogućujući djeci da sami uvide i izgrade stavove o tome šta je moralno. Helwig i sur. (prema Rakić i Vukušić, 2010) ističu da se preskriptivni pristup povezuje s tradicionalističkim razvojem dobrog ponašanja, morala, vrlina i vrijednosti. Otvoreno i izravno se poučavaju temeljni moralni imperativi u skladu s kulturnom tradicijom određenog vremena i prostora te upravo zbog toga je često izložen kritikama da zadire u indoktrinaciju nametanjem određenih kulturnih vrijednosti. Često se poistovjećuje sa “odgojem karaktera” koji je početkom 20. st. bio na svom vrhuncu. “Odgoj karaktera” je pristup učenja zajedničkih stavova, uvjerenja i ponašanja koji se smatraju važnima da bi ljudi postali odgovorni građani. Kvalitetan “odgoj karaktera” može pružiti osnovna pravila za život djece i mladih te naglašava važnost pomaganja djeci da nauče i uvježbavaju ponašanja koja odražavaju univerzalne etičke vrijednosti. Cilj je odgojiti djecu za dobro ponašanje i implementirati socijalno poželjne vrline i vrijednosti.

S druge strane, prema Rakić i Vukušić (2010), *neizravni (deskriptivni), kognitivno-razvojni pristup* obuhvata nekoliko metoda koje se temelje se na poticanju razmišljanja kod djece u svrhu slobodnog i samostalnog razvoja vrijednosti. U odgoju za vrline orijentiran je na aktivnu ulogu subjekta, odnosno odgajanja, potiče samostalno i kritičko razmišljanje, naspram nametanja određenih vrijednosti, te ograničava nastavnika da nudi gotova rješenja i istine, ne postoji određeni sadržaj koji se poučava, već vodi i usmjerava učenika da sam konstruira vlastito viđenje i vrijednost.

Kada je riječ o razlikama u načinu podsticanja razvijanja moralnih vrijednosti na relaciji škola-porodica-okruženje, u

radu se nastojalo istražiti da li se podsticanje razvijanja moralnih vrijednosti od strane vjeroučitelja kroz nastavu islamske vjeronauke razlikuje od uobičajenog pristupa roditelja i drugih osoba tokom odrastanja u adolescenata u njihovoj porodici i okruženju, te se došlo do sljedećih rezultata:

Spol		Postoji razlika	Ne postoji razlika	Ukupno
Muški	f	48	20	68
	%	70.6%	29.4%	100.0%
Ženski	f	85	109	194
	%	43.8%	56.2%	100.0%
Ukupno	f	133	129	262
	%	50.8%	49.2%	100.0%

Tabela 5. Razlike u podsticanju razvijanja moralnih vrijednosti škola-porodica-okruženje

Vrijednost hi kvadrata testa (14.817^a) ukazuje na činjenicu da postoji statistički značajna razlika (.005 značajnost) u procjeni adolescenata s obzirom na razlike u podsticanju razvijanja moralnih vrijednosti od strane vjeroučitelja i uobičajenih pristupa roditelja, pri čemu adolescenti značajno više naglašavaju da postoje navedene razlike u odnosu na adolescentice. S obzirom na rezultate istraživanja, važno je napomenuti da se navedene razlike najvećim dijelom dotiču razvijanja interkulturalnih kompetencija, a najuočljivije su kod vjeroučitelja. Neophodno je da vjeroučitelji putem nastave kod učenika razvijaju i interkulturalne kompetencije, koje su važne za suživot u multireligijskom društvu. Bećirović (2013, str. 68) ističe da treba uzeti u obzir povjerenje koje religije uživaju od strane građana, kako bi u religijsko obrazovanje uključili interkulturalne elemente koji bi kod učenika razvijali interkulturalnu osjetljivost.

Ispitujući kakav uticaj ostvaruje izučavanje sadržaja u nastavi islamske vjeronauke kada je riječ o promjeni moralne

svijesti i moralnih uvjerenja kod učenika, došlo se do sljedećih rezultata:

Spol		I	II	III	IV	V	Ukupno
Muški	F	37	6	21	9	3	76
	%	48.7%	7.9%	27.6%	11.8%	3.9%	100.0%
Ženski	F	62	43	64	47	6	222
	%	27.9%	19.4%	28.8%	21.2%	2.7%	100.0%
Ukupno	F	99	49	85	56	9	298
	%	33.2%	16.4%	28.5%	18.8%	3.0%	100.0%

I Pozitivno utiče, II Djelimično pozitivno utiče,
III Niti utiče niti ne utiče, IV Ne utiče, V Negativno utiče

Tabela 6. *Pristup vjeroučitelja i promjena moralne svijesti i moralnih uvjerenja kod učenika*

Vrijednost hi kvadrat testa (14.817^a) ukazuje na činjenicu da postoji statistički značajna razlika (.005 značajnost) u procjeni adolescenata s obzirom na doprinos sadržaja vjeronauke u promjeni moralne svijesti i moralnih uvjerenja, pri čemu adolescenti značajno više procjenjuju da se kroz izučavanje sadržaja u nastavi islamske vjeronauke doprinosi promjeni moralne svijesti i moralnih uvjerenja u odnosu na adolescentice.

Iako je moralno obrazovanje, često fokusirano na učenje o sistemu vjerovanja, vrijednosnom sistemu kao i na praksu drugih tradicija i stajališta, važno je naglasiti da se uz adekvatan pristup vjeroučitelja učenik može podsticati da razvija razumijevanje i poštovanje drugačije konfesije, osobito iz perspektive koja promatra kako različite tradicije i sistemi utiču na konkretno djelovanje, te na koje načine isti mogu koegzistirati u miru. Navedeno implicira da bi adekvatan pristup vjeroučitelja podsticao pozitivne promjene moralne svijesti i moralnih uvjerenja kod učenika. Nord i Haynes (2015) ističu da moralno obrazovanje obuhvata dva važna aspekta: *moralnu socijalizaciju* (kao odgoj u ključnim normama za djecu,

vrijednosti i vrline koje su dominantno priznate u društvu), te *razvijanje intelektualnih resursa, vještina i kompetencija*, (koje omogućava dobru informiranost i odgovorna moralna prosuđivanja, odluke i djelovanja). Međutim, izgradnja moralnog identiteta i svijesti se formira kroz osjećaj pripadnosti, pa s tim u vezi i Sekulić (2014) naglašava da identitet nije nešto objektivno dato što treba otkriti, nego ga treba stvoriti i izgraditi. Odgoj i obrazovanje trebaju buditi, poticati i razvijati lični identitet, a odlika ličnog identiteta pretpostavlja poštovanje različitosti i suživot u mutikonfesionalnom društvu. Pristup vjeroučitelja koji treba da izazove promjenu moralne svijesti i moralnih uvjerenja kod učenika, nikako ne smije zadirati u pitanje ličnog identiteta. Promjene moralne svijesti i moralnih uvjerenja treba očekivati u produbljivanju moralnog djelovanja i veće lične odgovornosti u postupcima prema sebi i drugima.

U radu se dalje nastojalo istražiti da li visok stepen/stupanj moralnosti djeca i mladi mogu dostići i bez obaveznog izučavanja sadržaja u okviru predmeta islamska vjeronauka, te se došlo do sljedećih rezultata:

Spol	Slazem se	Ne slazem se	Djelimično se slazem	Ne znam	Ukupno	
Muški	F	0	47	29	0	76
	%	0	61.8%	38.2%	0	100.0%
Ženski	F	0	149	73	0	222
	%	0	67.1%	32.9%	0	100.0%
Ukupno	F	0	196	102	0	298
	%	0	65.8%	34.2%	0	100.0%

Tabela 7. Procjena moralnosti bez izučavanja sadržaja na predmetu islamske vjeronauke

Rezultati istraživanja pokazuju da adolescenti i adolescentice izjavljuju da se visok stepen/stupanj moralnosti kod djece i mladih ne mogu dostići izvan okvira vjerskog obrazovanja,

što znači da je stepen važnosti islamskog obrazovanja za moralni odgoj djece i mladih iz same njihove perspektive izuzetno značajan.

Istražujući značaj islamske vjeronauke i izgradnje moralnih crta ličnosti, došlo se do sljedećih rezultata:

Označi jednu moralnu karakteristiku koju je predmet islamska vjeronauka dominantno aktivirao i izgradio kod tebe u odnosu prema drugim ljudima?									
Spol		I	II	III	IV	V	VI	VII	Ukupno
Muški	f	8	22	19	10	6	4	7	76
	%	10.5%	28.9%	25.0%	13.2%	7.9%	5.3%	9.2%	100.0%
Ženski	f	42	8	79	35	27	21	10	222
	%	18.9%	3.6%	35.6%	15.8%	12.2%	9.5%	4.5%	100.0%
Ukupno	f	50	30	98	45	33	25	17	298
	%	16.8%	10.1%	32.9%	15.1%	11.1%	8.4%	5.7%	100.0%

I Uljudnost, II Susretljivost, III Dobronamjernost,
IV Nesebičnost, V Pouzdanost, VI Iskrenost, VII Ljudskost

Tabela 8. *Moralna karakteristika koju je predmet islamska vjeronauka dominantno aktivirao i izgradio kod pojedinca u odnosu prema drugim ljudima*

Vrijednost hi kvadrat testa (45.002^a) ukazuje na činjenicu da postoji statistički značajna razlika (.000 značajnost) u izboru najdominantnije moralne karakteristike koju je predmet islamska vjeronauka dominantno aktivirao i izgradio u odnosu prema drugim ljudima između adolescenata i adolescentica, pri čemu adolescentice “dobornamjernost” ističu kao najdominantniju moralnu karakteristiku, dok adolescenti ističu “susretljivost”.

Istražujući značaj islamske vjeronauke kao predmeta i njegovog doprinosa izgradnji moralnih uvjerenja, moralne svijesti i moralnog ponašanja kod učenika, došlo se do sljedećih rezultata:

Spol		Slažem se	Djelimično se složem	Ne slažem se	Ukupno
Muški	f	65	5	6	76
	%	85.5%	6.57%	7.89%	100.0%
Ženski	f	185	18	18	221
	%	83.7%	8.15%	8.15%	100.0%
Ukupno	f	250	23	24	297
	%	84.2%	7,74%	8,08%	100.0%

Tabela 9. *Islamska vjeronauka i područje moralnog razvoja*

Rezultat hi – kvadrat testa (10.443^a) ukazuje na to da adolescenti u odnosu na adolescentice značajno više izjavljuju da sadržaji koji se izučavaju iz nastavnog predmeta Islamska vjeronauka u školi, doprinose izgradnji moralnih uvjerenja, moralne svijesti i moralnog ponašanja kod mladih.

Zaključna razmatranja

Vjerski identitet se jača kroz nastavu konfesionalne vjeronauke a uz vjerski, sintetiziraju se kulturni, tradicijski i historijski elementi u ukupnom identitetu pojedinca. Uvođenjem vjeronauke u konvencionalno i formalno obrazovanje općenito u svijetu, a posebno na našim prostorima je bez sumnje historijski događaj. Međutim, upravljanje i kontrola učinkovitosti nastavnog procesa islamske vjeronauke putem utvrđenih pedagoških procedura i jasnih standarda, nalaže vjeroučiteljima kontinuirano preispitivanje kvalitete odgojno-obrazovnog rada, a naročito kroz samoevaluaciju ostvarenih ciljeva i ishoda učenja.

Intencije savremene paradigme odgoja i obrazovanja zasnovane su na uspostavljanju balansa između ljudske prirode u kojoj je čovjek stvoren i procesa odgoja i obrazovanja u kojem se čovjek formira (obrazuje) i izgrađuje kao ličnost. Smisao vjerskog odgoja i obrazovanja u školama mora biti oslonjen na promoviranje univerzalnih moralnih ljudskih vrijednosti, koje

su nadvremenske, nadprostorne, nadnaučne i nadtehnološke. Univerzalne vrijednosti su temelji opstanka svakog pojedinca, društva, zajednice i države, a s obzirom na njihovu autentičnu izvornost iz Kur'ana, iste nisu promjenljive. Savremena obrazovna tehnologija, didaktička i druga sredstva su varijabilna kategorija koja se prilagođava vremenu, prostoru, konzumentu, prilikama i situacijama, imaju svrhu samo da podrže proces odgoja i obrazovanja, ali nikako da zamijene visoke univerzalne moralne vrijednosti koje se promoviraju kroz živu riječ vjeroučitelja.

Na osnovu rezultata istraživanja, potvrđuje se da predmet islamska vjeronauka predstavlja važan faktor u razvijanju moralnih vrijednosti kod djece i mladih kroz formalno obrazovanje. S tim u vezi, neophodno je kontinuirano osnaživati pedagoške i didaktičko-metodičke kompetencije vjeroučitelja, s ciljem unapređivanja kvalitete islamskog obrazovanja i moralnog razvoja kod djece i mladih. Odgojne vrijednosti islama su područja duhovnog dobra, koji služe kao orijentacija u osmišljavanju puteva odgajanja u dostizanju odgojne svrhe. Svaka priča da je odgoj vrijednosno neutralan proces je besmislena, jer se ostvarivanje odgojne svrhe i ciljeva postiže isključivo uz pomoć autentičnih vrijednosti koje se crpe iz etičke, intelektualne, estetske, kulturne i religijske norme, kao što su istina, dobrota, ljepota, ljubav, pravda, i sl. Vrijednosnu dimenziju u procesu odgajanja i obrazovanja (kao formiranja i izgradnje) ličnosti čovjeka podupire pedagogijska aksiologija čija je osnovna zadaća da pedagogizira svako sredstvo odgoja, koje će doprinijeti izgradnji vrijednosnih dimenzija ličnosti pojedinca. Važno je naglasiti da se djecu i mlade ne treba odgajati i obrazovati izvan religijskih, etičkih, estetskih, kulturnih i drugih normi, jer će ishod takvog odgoja i obrazovanja biti poluizgrađena ličnost čovjeka sa hiljadu lica, bez stida i srama, bez odgovornosti i socijalne osjetljivosti, bez pozitivnog pogleda na život, bez samopoštovanja, bez morala.... i na koncu čovjeka koji živi a ne zna osnovnu razliku kod izbora između dobra i zla!

Bez obzira na rezultate ovog istraživanja, sasvim je evidentna kriza morala u društvu, a koju najčešće kod mladih detektujemo kroz socijalno neprihvatljive obrasce ponašanja. Međutim, zabrinjava činjenica, da i porodica i škola sve više bježe od preuzimanja odgovornosti za asocijalne oblike ponašanja kod djece i mladih! Umjesto da se zajednički traga za rješanjem problema moralne krize, prisutno je međusobno prebacivanje krivice i “lažno skidanje odgovornosti sa sebe”! Na osnovu svega iznesenog, može se zaključiti da filozofija kvalitete islamskog odgoja i obrazovanja je neraskidiva od kvalitete porodičnog i školskog odgoja, a koji čine temeljne odrednice u razvoju moralnih vrijednosti mladih kao i ukupne kvalitete čovjekovog života.

Literatura

- Bakovljević, Milan (1998). *Didaktika*. Beograd, Naučna knjiga,
- Barbić (ur.), (2012). *Vrijednosti suvremenog društva: Hrvatska u XXI. stoljeću*. (str. 45–63) Zagreb, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti.
- Bećirović, Senad (2013). “Mogućnost razvoja interkulturalnog odgoja putem nastave vjeronauke”. *Časopis za odgoj i obrazovanje Novi Muallim*, (br. 53), (str. 65–73), Sarajevo, Udruga ilmije Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini.
- Berk E., Laura (2007). *Psihologija cjeloživotnog razvoja*. Jastrebarsko, Naklada Slap.
- Čifrić, Ivan. “Društvene promjene i vrijednosti u hrvatskom društvu”. U: J. Barbić.
- Ćatić, Refik i Stevanović, Marko (2003). *Pedagogija*. Zenica, Pedagoški fakultet.
- Gudjons, Herbert i sur. (1994). *Didaktičke teorije*. Zagreb, Educa nakladno društvo d.o.o.
- Jelavić, Filip (1998). *Didaktika*, Jastrebarsko, Naklada Slap.
- Jukić, Renata (2013). “Moralne vrijednosti kao osnova odgoja”. *Nova prisutnost: časopis za intelektualna i duhovna pitanja*, XI (br. 3), (str. 401–416). Zagreb, Kršćanski akademski krug (KRAK).
- Musić, Husein (2009). *Mikroorganizacija nastave – determinanta odnosa između učenika i nastavnika*. Tuzla, Off Set.
- Omerović, Muhamed (2016). *Metodika nastavnog rada – pedagoška moć odlučivanja*. Tuzla, Off Set.

- Pennington, Donald C. (2008). *Osnove socijalne psihologije*. Jastrebarsko, Naklada slap.
- Pickren, Wade, Dewsbury, Donald A., Wertheimer, Michael (2011). *Portraits of Pioneers in Developmental Psychology*. New York, Psychology Press.
- Rakić, Vini i Vukušić, Svjetlana (2010). "Odgoj i obrazovanje za vrijednosti". *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja*, 19. (br. 4–5) (str. 771–795). Zagreb, Institut društvenih znanosti IVO PILAR.
- Szentartoni, Mihalj (1978). "Moralna zrelost". *Obnovljeni život: časopis za filozofiju i religijske znanosti*, (br. 1), (str. 40–54). Zagreb, Filozofsko teološki institut Družbe Isusove.
- Šehović, Mirha (2007). *Osnovi opće, razvojne i pedagoške psihologije*. Tuzla, Off Set.
- Tokić Zec, Ružica (2022). "Vrijednosti odgojno-obrazovnih djelatnika u organizacijskoj kulturi odgojno-obrazovne ustanove". *Nova prisutnost* (br. 20), (str. 117–131). Zagreb, Kršćanski akademski krug (KRAK).
- Vilotijević, Mladen (2001). *Didaktika I*. Sarajevo, BH MOST.
- Vukosović, Ante (1991). "Odgoj za etičke vrijednosti u obitelji i školi". *Obnovljeni Život: časopis za filozofiju i religijske znanosti*, 46. (1), (str. 49–58). Zagreb, Filozofsko teološki institut Družbe Isusove.
- Vukasović, Ante (1991). *Obitelj i moralni razvitak mladeži*. Zagreb, Hrvatski pokret za život i obitelj.
- Warnick, Bryan R. i Silverman, Sarah K. A (2011). "Framework for Professional Ethics Courses in Teacher Education". *Journal of Teacher Education* (nb. 62), (p.p. 273–285), American Association of Colleges for Teacher Education, SAGE Publications.
- Warren, Nord A. and Charles C. Haynes, Charles C. (2015). *Moral Education* (Chapter 9. of Taking Religion Seriously Across the Curriculum), Alexandria, Association for Supervision and Curriculum Development.

